

جهانی شدن، فقر و نابرابری

سید عزیز آرمون^۱

روح الله زارع^۲

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عصر حاضر، جهانی شدن و پیامدهای آن از ابعاد مختلف است. این پدیده، فرصت‌ها و چالش‌های بسیاری را فراوری کشورها در سراسر جهان قرار می‌دهد. کشورهای جهان سوم بیش از هر چیز تگران تشدید فقر و ناتوانی خوبیش در عرصه رقابت بین‌المللی هستند. در این مقاله تلاش شده است با مراجمه به آرای موافقین و مخالفین جهانی شدن به بررسی این پدیده و ارتباط آن با مسئله فقر و نابرابری در کشورهای درحال توسعه پرداخته شود. برای این منظور، ابتدا مفهوم جهانی شدن و پیشینه تاریخی آن، عوامل تسریع کننده آن و دیدگاه‌های موافقان و مخالفان جهانی شدن اقتصاد بررسی شده است. سپس ارتباط جهانی شدن با مسئله فقر و نابرابری در کشورهای درحال توسعه مورد بررسی قرار گرفته است و در نهایت پیشنهاداتی برای مواجهه هرچه بهتر کشورهای درحال توسعه با پدیده جهانی شدن و کاستن از آثار منفی آن ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: جهانی شدن، اقتصاد، فقر، نابرابری، کشورهای درحال توسعه، سازمان تجارت جهانی (WTO)

۱. مقدمه

جهانی شدن پدیده‌ای است که موجب پیدایش تحولات چشمگیری در زمینه‌های اقتصاد، فرهنگ و سیاست شده است. شواهد بیانگر آن است که در هیچ حوزه‌ای به اندازه اقتصاد، پدیده جهانی شدن پیشرفت نداشته است. جهانی شدن اقتصاد و بازارهای مالی خود ناشی از پیشرفت‌های صورت گرفته در زمینه تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی است.

پدیده جهانی شدن فرصت‌ها و چالش‌های بسیاری را فراوری کشورها و حتی افراد عادی در سراسر جهان قرار می‌دهد. برخی صاحبنظران، جهانی شدن را تحولی مثبت و زمینه‌ساز فرصت‌هایی می‌دانند که جوامع در صورت بهره‌گیری از آنها می‌توانند وضع خوبیش را بهبود بخشیده و فاصله اقتصادی خود را با

saarman2@yahoo.com

rz2380@yahoo.com

۱. دانشیار دانشکده اقتصاد دانشگاه شهید چمران اهواز.

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیضا.

دیگر کشورها کم کنند و جایگاه جهانی خود را ارتقاء بخشنند. ازسوی دیگر، برخی تحلیلگران جهانی شدن را عامل تضعیف حاکمیت و اقتصاد ملی کشورها و گسترش سلطه قدرت‌های بزرگ اقتصادی می‌دانند. همچنین، معتقدند جهانی شدن باعث تعمیق نابرابری‌ها، گسترش فقر، رواج مصرف گرایی، تهدید محیط‌زیست و... شده است.

یکی از چالش‌ها و نگرانی‌های عمدۀ کشورهای درحال توسعه در قبال مسئله جهانی شدن تشدید فقر و گسترش نابرابری‌ها می‌باشد. این تحقیق بر آن است تا با بررسی دیدگاه‌های مخالف و موافق و مطالعه واقعیت‌های موجود به بررسی پدیده جهانی شدن و ارتباط آن با مسئله فقر درکشورهای درحال توسعه پیردازد و به این سؤال اساسی پاسخ دهد که آیا جهانی شدن منجر به تشدید فقر در این کشورها می‌شود؟

۲. مفهوم و ابزار جهانی شدن و پیشینه تاریخی آن

تاکنون تعریف روشنی از جهانی شدن ارائه نشده است، زیرا این پدیده به حد تکاملی خود نرسیده و هر روز وجه تازه‌ای از ابعاد گوناگون آن آشکار می‌شود. جیمز روزمن^۱ در این مورد می‌گوید: "به دلیل تنوع و ابعاد گوناگون جهانی شدن و نیز به این دلیل که مفهوم جهانی شدن میان سطوح گوناگون تحلیل مانند اقتصاد، سیاست، فرهنگ و ایدئولوژی ارتباط برقرار می‌کند هنوز زود است که از این پدیده تعریف کامل ارائه شود (جعفری، ۱۳۸۰)".

مارتن آلبرو^۲ جهانی شدن را فرایندی می‌داند که براساس آن تمام مردم جهان در یک جامعه واحد و فراگیر جهانی به یکدیگر می‌پیوندند. امانوئل ریشترا^۳ جهانی شدن را شکل‌گیری شبکه‌ای می‌داند که طی آن اجتماعاتی که پیش از این در کره خاک دور افتاده و منزوی بودند در وابستگی متقابل و وحدت جهانی ادغام می‌شوند (صداقت، ۱۳۷۹).

کروگمن و بالز^۴ جهانی شدن را ادغام پیشتر بازارهای جهانی تعریف کرده‌اند. پروفسور کول^۵ جهانی شدن را الگوی تکامل یابنده‌ای از فعالیت‌های فرامرزی بنگاه‌ها و شرکت‌ها تعریف می‌کند که شامل سرمایه‌گذاری بین‌المللی، تجارت و همکاری برای ابداع و نوآوری و توسعه فراورده‌های تازه و نو، تولید، منبع‌شناصی و بازاریابی است. مک‌ایوان^۶ جهانی شدن را گسترش بین‌المللی مناسبات تولیدی و مبادله سرمایه سalarane می‌داند. ساتکلیف و گلین^۷ جهانی شدن را با به هم پیوستگی پیشتر اقتصادها مشخص

-
1. J. Rozena
 2. M. Albro
 3. E. Richter
 4. Krogman & Balz
 5. Kool
 6. M. Evan
 7. Satklif and Glin

می‌کنند. لوارد^۱ بر این عقیده است که جهانی شدن وضعیتی است که رفاه یک مرد یا یک زن عادی تنها به عملکرد دولتشان وابسته نمی‌باشد (سیف، ۱۹۹۷).

صندوق بین‌المللی پول جهانی شدن را ادغام وسیع‌تر و عمیق‌تر تعریف می‌کند. به عبارت دیگر، جهانی شدن را رشد وابستگی متقابل اقتصادی کشورها در سراسر جهان از طریق حجم و تنوع مبادلات کالا و خدمات و جریان سرمایه در ماورای مرزها و همچنین از طریق پخش گسترده‌تر و وسیع‌تر تکنولوژی می‌داند (IMF، ۱۹۹۳).

لستر تارو^۲ در کتاب آینده سرمایه‌داری می‌گوید: اقتصاد جهانی بنا به تعریف اقتصادی است که در آن عوامل تولید، منابع طبیعی، سرمایه، دانش فی، نیروی کار و نیز کالاهای خدمات در سراسر جهان جابجا می‌شوند. (لستر تارو، ۱۳۷۶).

با توجه به تعاریف فوق می‌توان جهانی شدن را فرایندی در نظر گرفت که در آن مرزهای اقتصادی میان کشورها هر روز کمرنگ‌تر می‌شود و تحرک روز افزون منابع، تکنولوژی، کالا، خدمات و سرمایه و حتی نیروی انسانی در ماورای مرزها سهل‌تر صورت می‌گیرد و در نتیجه به افزایش تولید و مصرف در کشورها می‌انجامد (بهکیش، ۱۳۸۰).

جهانی شدن اقتصاد و بازارهای مالی اگرچه اخیراً مطرح شده است، اما می‌توان گفت که موضوع جدیدی نیست و در واقع ریشه آن به رشد تجارت بین‌الملل در قرن ۱۹ و تولید فراملی در قرن ۲۰ باز می‌گردد. یک گام مهم به سوی جهانی شدن اقتصاد، توافقات کنفرانس برتن وودز در سال ۱۹۴۴ بود که دولتها را از اتخاذ سیاست‌های ملی گرای اقتصادی منع می‌کرد. گام دیگر، توافق عمومی تعرفه و تجارت^۳ بود که تمایل به آزادسازی اقتصاد داشت. انتشار کتاب دهکده جهان مک لوهان در سال ۱۹۶۵، انتشار کتاب موج سوم آلوین تافلر^۴ در سال ۱۹۸۷، پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی در سال‌های (۱۹۸۹ – ۱۹۹۱) و تأسیس سازمان تجارت جهانی در سال ۱۹۹۵ همگی زمینه را برای جهانی شدن فراهم کرد (جعفری، ۱۳۸۰). ابزارهای متعددی در تسريع فرایند جهانی شدن اقتصاد نقش داشته‌اند که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

- رشد بی‌سابقه تجارت جهان

آمارها نشان می‌دهند که روند تجارت جهانی از دهه ۱۹۵۰ به این سو رو به رشد نهاده است، اما تفاوت این دوره با دوره گذشته این است که رشد تجارت جهانی از رشد تولید جهانی بیشتر بوده است. آمارها نشان

-
1. Leovard
 2. L. Thurow
 3. GATT
 4. A. Tafler

می دهند که تجارت جهانی طی سال های (۱۹۹۴ - ۱۹۵۰) حدود ۱۵ برابر شده است، اما حجم تولید جهانی به ۵ برابر رسیده است یعنی در عمل تجارت جهانی در این دوره در مقایسه با تولید جهانی^۳ برابر بیشتر رشد کرده است.

رشد سریع تجارت زمینه های بهره گیری از صرفه های ناشی از مقیاس، رقابت، بکارگیری تکنولوژی های جدید و گسترش همه جانبه بخش های اقتصادی را پدیده آورده است. بازتر شدن اقتصادهای جهانی به روی تجارت جهانی، واحد های تولیدی کشورها را به بخشی از شبکه جهانی تولید و تجارت تبدیل کرده است. البته باید توجه داشت که کشورهای پیشرفته سهم عمدۀ تولید و تجارت را در این شبکه به خود اختصاص داده اند و کشورهای در حال توسعه غیر از تجارت انرژی و مواد خام در زمینه های دیگر نقش حاشیه ای دارند (قطمیری، ۱۳۸۲).

- افزایش تحرک سرمایه در سطح بین المللی

سیال شدن سرمایه و رشد سرمایه گذاری مستقیم خارجی^۱ باعث شکوفا شدن مزیت ها در اقصی نقاط دنیا شده و با افزایش وابستگی اقتصادی کشورها، فرایند جهانی شدن سرعت گرفته است. از سال ۱۹۴۵ تا اواسط دهه ۱۹۷۰ رشد جهانی تجارت خارجی بیشتر از رشد رشد سرمایه گذاری مستقیم خارجی بوده است، اما پس از دهه ۱۹۷۰ به ویژه در دهه گذشته رشد آن بسیار تسريع شده و از رشد تجارت پیشی گرفته است (UNCTAD, ۱۹۹۶).

- بین المللی شدن تولید

در جهان امروز تولید کالاهای و حتی اجزای یک کالا در سطح بین المللی بر پایه مزیت رقابتی^۲ شکل می گیرد و بنابراین اجزای مختلف یک کالا در کشورهای مختلف که شرایط بهتری برای تولید آن کالا دارند تولید می شود و در نهایت در کشور مادر و یا در کشور ثالثی مونتاژ می گردند یعنی از طریق ایجاد کارخانه جهانی ادغام تولید میسر می شود. در بین المللی شدن تولید نقش شرکت های چند ملیتی کلیدی است. این شرکت ها با هدف دستیابی به منابع مورد نیاز و عوامل ارزان قیمت تولید از جمله نیروی کار یا سرمایه و به منظور به حد اکثر رساندن سود و برخورداری از مزیت رقابتی به سوی بازارهای خارجی حرکت کرده و در سایر کشورها سرمایه گذاری می کنند. نتیجه این امر، افزایش همبستگی اقتصادی کشورها و سرعت بخشیدن به فرایند جهانی شدن بوده است (بهکیش، ۱۳۸۰).

1. Foreign Direct Investment (FDI)
2. Competitive Advantage

- تحولات تکنولوژیک

تحولات تکنولوژیک از دو جهت باعث تسريع روند جهانی شدن گردیده است. نخست، کاهش هزینه‌های حمل و نقل به دلیل پیشرفت فیزیکی در تکنولوژی ارتباطات و دوم، تحول قابل ملاحظه در امکانات مخابراتی و کامپیوتر که در عالی ترین شکل خود منجر به ایجاد شبکه اینترنت شده است. این تحولات با کاهش چشمگیر هزینه ارتباطات، مبادله خدمات و اطلاعات را افزون‌بر مبادله کالاها امکان‌پذیر نموده است (گابل، ۱۹۹۵).

- مهاجرت

بعد دیگر جهانی شدن اقتصاد، افزایش مهاجرت‌ها در صحنه بین‌المللی است. گرچه مهاجرت پدیده تازه‌ای نیست، اما در طول دو دهه گذشته آنکه سریع‌تری یافته است. هر سال حدود ۲ تا ۳ میلیون نفر به ۶۷ کشور جهان مهاجرت می‌کنند و اکنون حدود ۱۲۰ میلیون نفر در کشوری غیرزادگاه خود زندگی می‌کنند. البته این رقم نیز سالانه حدود ۲ درصد افزایش می‌یابد (اسپشناد، ۲۰۰۰).

تفاوت قابل ملاحظه نرخ رشد جمعیت بین کشورهای درحال توسعه، افزایش متوسط سن در کشورهای پیشرفته و کاهش جمعیت فعلی به افزایش روند مهاجرت کمک خواهد کرد. انتظار می‌رود مهاجرت گذشته از سودمندی برای کشورهای پیشرفته از چند جهت برای کشورهای درحال توسعه نیز منافعی داشته باشد. نخست، مهاجرت منبع انتقال درآمد به این کشورها است. دوم، با مهاجرت فرصت مناسبی برای کسب مهارت و تجربه در کشورهای پیشرفته فراهم می‌شود (قطمیری، ۱۳۸۲).

- شرکت‌های چند ملیتی

آمارها نشان می‌دهند که تعداد شرکت‌های چند ملیتی در ۱۴ کشور ثروتمند جهان از ۷۰۰۰ شرکت در سال ۱۹۶۹ به ۲۴۰۰۰ شرکت در سال ۱۹۹۴ و پس از آن به ۳۷۰۰۰ شرکت در سال ۱۹۹۷ رسیده است.

برآوردها همچنین حاکی از آن است که این شرکت‌ها $\frac{1}{3}$ دارایی‌های بخش خصوصی و $\frac{1}{4}$ تولیدات جهانی را در اختیار دارند (دونینگ، ۱۹۹۵). بر این اساس، انتظار می‌رود که این شرکت‌ها عامل مهمی در انتقال مهارت‌های مدیریتی، سرمایه، تکنولوژی و کالاها و مواد اولیه در سطح بین‌المللی باشند و از این راه به جهانی شدن اقتصاد کمک کنند.

- کاهش موانع تجارت

سازمان های بین المللی مانند گات و سازمان تجارت جهانی در جهت گسترش تجارت بین المللی از طریق حذف موانع وارداتی غیر تعرفه ای و کاهش تعرفه گمرکی میان کشورهای عضو نقش عمده ای در گسترش جهانی شدن اقتصاد داشته اند.

- فروپاشی شوروی

با فروپاشی شوروی ارزی عظیمی که در غرب برای مقابله با سوسیالیسم بسیج شده بود رها شد و به موتور تحولات اخیر تبدیل گردید. بسیاری از فناوری ها و سرمایه هایی که در اختیار بخش نظامی بود به نفع تولیدات تجاری آزاد شدند. از سوی دیگر، فروپاشی شوروی منجر به یک قطبی شدن نظام اقتصاد جهان یعنی گسترش اقتصاد بازار شد و یکپارچگی بازارها را به دنبال آورد.

در مجموع باید گفت که درباره جهانی شدن دیدگاه های متضادی وجود دارد. موافقان جهانی شدن معتقدند که یکپارچگی اقتصادی سبب تقویت جریان کالا و خدمات و نیز عوامل تولید می شود، لذا ارتقاء رشد اقتصادی و رفاه عمومی را در پی دارد. جهانی شدن به تقسیم کار منجر می شود و به کشورهای در حال توسعه که نیروی کار فراوان دارند، امکان می دهد که در تولید کالاهای کاربر مشارکت کنند. همچنین، جهانی شدن سبب می شود که سرمایه با توجه به فرصت های سرمایه گذاری تولیدی جریان یابد (جعفری، ۱۳۸۰). جهانی شدن باعث انتقال تکنولوژی در مواری مرزهای ملی خواهد شد. همچنین، با ایجاد فضای رقابتی تلاش ها جهت خلق تکنولوژی جدید برای بالا بردن قدرت رقابت پذیری افزایش خواهد یافت. در سطح اقتصاد خرد جهانی شدن منجر به قانونمند شدن فعالیت های تولیدی بر مبنای نظام بازار می شود و اعمال سیاست های حمایتی از فرایند تولید را محدود می سازد. همچنین، میزان حمایت مستقیم از اشار آسیب پذیر جامعه را نیز کاهش خواهد داد، زیرا یارانه ها کاهش می یابند اما در مقابل به دلیل رشد بالاتر اقتصادی، اشتغال و رفاه افزایش می یابد (بهکیش، ۱۳۸۰).

در مقابل، مخالفان جهانی شدن معتقدند که جهانی شدن وسیله ای برای ارضای امیال امپریالیستی دولت قادر تمند به ویژه آمریکاست. در واقع، این اشخاص معتقدند که امپریالیسم آمریکایی و اروپایی در قالب جهانی شدن در صدد نفوذ بیشتر بر کشورهای در حال توسعه هستند (پتراس، ۲۰۰۰).

جهانی شدن سبب می شود که کشورهای در حال توسعه از اصلاحات ساختاری اقتصادی مورد نظر مؤسسات بین المللی مانند صندوق بین المللی پول، بانک جهانی و سازمان تجارت جهانی پیروی کنند. این امر از یک سو سیاست های توسعه ملی این کشورها را با مشکل مواجه می سازد و از اثربخشی خط مشی های اقتصاد ملی می کاهد و از سوی دیگر، سبب گسترش یکاری، قفر، پایین آمدن دستمزدها، تخریب محیط زیست،

گرم شدن کره زمین و... می شود. از سوی دیگر، جهانی شدن به نفع کشورهای توسعه یافته و به زیان کشورهای در حال توسعه است. جهانی شدن باعث افزایش اهمیت بخش خدمات و نیروی کار متخصص و کاهش اهمیت مواد اولیه و نیروی کار غیرمتخصص می شود. از این رو، کشورهای در حال توسعه که صادر کنندگان اصلی مواد اولیه و نیروی کار غیرمتخصص هستند در شرایط دشواری قرار می گیرند (جعفری، ۱۳۸۰).

۳. جهانی شدن و نگرانی فقر

جهانی شدن با ابعاد فعلی و وسعت و سرعتی که هم‌اکنون جامعه بشری و تمام جنبه‌های زندگی انسان را تحت تأثیر قرار می دهد، علاوه بر چشم‌اندازهای امیدوار کننده‌ای که رویروی جهانیان قرار می دهد، نگرانی‌ها و دغدغه‌های عمده‌ای را نیز به بار می آورد. در این میان، یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های کشورهای در حال توسعه از فرایند جهانی شدن مسئله فقر و نابرابری می باشد. نگرانی کشورهای در حال توسعه از این پدیده ترس از حاشیه‌نشینی تبعیض، نامنی اقتصادی، بی‌ثباتی و تشدید نابرابری‌ها است. به عبارت دیگر، این گروه از کشورهای جهان در شرایط جدیدی که جهانی شدن اقتصاد پدید می آورد. یعنی همان افزایش رقابت و گسترش تقسیم کار بین‌المللی سهمی برای خود نمی‌بینند، چرا که ضعیف هستند و قدرت لازم برای رویارویی با رقبایان قدرتمند را در خود نمی‌بینند. ضمن اینکه کشورهای در حال توسعه کشورهای پیشرفته را متهم به مذاکرات پشت‌پرده و تبانی با هم می‌کنند و به آن اعتراض دارند. مصدقابارز این اعتراضات در اجلاس سیاتل سازمان تجارت جهانی مشاهده شد (نورانی، ۱۳۷۹).

به همین دلیل کشورهای فقیر و در حال توسعه در پذیرش شرایط و مناسبات جهانی شدن، آزادسازی تجارت و ادغام در اقتصاد جهانی نگرانی‌های عمده‌ای در جهت تعمیق فاصله و شکاف بین خویش و کشورهای توسعه یافته و تشدید فقر در جوامع خود احساس می‌کنند.

موروی بر منابع و مطالعات انجام شده در زمینه فقر حاکی از آن است که تعاریف و مفاهیم متعددی از فقر از ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... وجود دارد که دستیابی به مفهومی واحد از فقر را مشکل می‌سازد. متدالویل ترین تعریف فقر تعریف اقتصادی آن است. اغلب منابع در تعریف اقتصادی فقر اتفاق نظر دارند و آن را ناتوانی در برآورده ساختن حداقل نیازهای انسان تعریف نموده‌اند، اما بالا فاصله این سؤال مطرح می‌شود که حداقل نیازهای یک انسان چیست و شامل چه مواردی می‌شود؟ آیا منظور از حداقل نیاز غذا یا پوشاش و مسکن است یا اینکه نیازهای اجتماعی و فرهنگی فرد را نیز در بر می‌گیرد؟ اینجاست که مفهوم فقر مطلق و فقر نسبی مطرح می‌شود.

قر مطلق زمانی رخ می دهد که افراد یا خانواده‌ها از تأمین حداقل نیازهای ضروری برای ادامه حیات باز مانند و تداوم زندگی یعنی گذشتن از امروز به فردا را مشکل و غیرممکن یابند و این بدان معناست که

نیازهای اساسی مانند غذا، پوشش و سرپناه ارضا نگردد، اما فقر نسبی فاصله‌ای چه کم چه زیاد از ملاک‌های تعین شده را نشان می‌دهد. هرچه چنین فاصله‌ای زیادتر شود فقر نسبی به فقر مطلق نزدیکتر می‌شود (پیران، ۱۳۷۵).

برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱ در گزارش توسعه انسانی سال ۱۹۹۷ که با تأکید بر مسئله فقر تهیه شده است فقر را پدیده‌ای چند بعدی می‌شناسند و معتقد است فقر چهره‌های متعددی دارد و چیزی بیش از درآمد اندک می‌باشد. فقر در قالب وضعیت بهداشتی و آموزشی نامناسب، محرومیت از دانش و ارتباطات، ناتوانی در به دست آوردن حقوق انسانی و سیاسی و نداشتن احترام و اعتماد به نفس جلوه می‌کند. علاوه بر این، تخریب زیست محیطی و ناتوانی ملی هر جا که افراد در فقر زندگی می‌کنند مشاهده می‌شود. در پشت این چهره‌های فقر واقعیت خشن زندگی یأس‌آور، بدون امکان انتخاب و دولتهایی که قادر ظرفیت پاسخگویی به این وضعیت هستند قرار دارند.

به همان اندازه که تعاریف و دیدگاه‌های موجود در مورد جهانی شدن از تنوع بالایی برخوردار است و در اغلب موارد محقق را دچار سردرگمی و ابهام می‌کند، دیدگاه‌هایی که در خصوص تأثیر جهانی شدن بر فقر و نابرابری کشورهای جهان سوم ابراز گردیده است نیز از تنوع و تعدد بسیاری حکایت دارد.

۳-۱. دیدگاه‌هایی در خصوص تأثیر جهانی شدن بر کاهش فقر و نابرابری

برخی صاحبنظران تأثیر جهانی شدن را برای رفاه اقتصادی اکثریت مردم جهان که فقرا را نیز در بر می‌گیرد، مثبت می‌دانند. در واقع، ایجاد رفاه اقتصادی برای اکثریت مردم جهان پیش‌شرط تحقق جهانی شدن است. از طرفی آنها معتقدند که عامل فقر و عقب‌ماندگی بسیاری از کشورهای درحال توسعه بیش از آنکه متأثر عامل خارجی یا جهانی شدن باشد ناشی از عملکرد دولتها و نظام اداری سیاسی آنهاست که در بسیاری از موارد دچار فساد و سوء مدیریت هستند (شاهنده، ۱۳۸۲).

طرفداران جهانی شدن اقتصاد می‌گویند: جهانی شدن وابستگی متقابل اقتصادها به یکدیگر است و در این وابستگی متقابل، کشورهای ثروتمند و پیشرفته حداقل برای اینکه خود پیشرفت بهتری داشته باشند تمایلی به عقب نگهداشتن کامل کشورهای فقیر و درحال توسعه ندارند. ضمناً چنین نیست که این کشورها تا به حال نیز امتیازی به کشورهای درحال توسعه نداده باشند. به عنوان مثال، در این زمینه می‌توان به ترتیباتی در سازمان تجارت جهانی اشاره کرد که مطابق آن کشورهای توسعه‌یافته برای برخی کالاهای صادراتی کشورهای درحال توسعه تخفیفات تعرفه‌ای در نظر می‌گیرند. بر این اساس، می‌توان این نظریه جیمز‌گراف^۲ را پذیرفت که می‌گوید: جهانی‌سازی چهره‌ای انسانی نیز دارد. بنابراین به نظر می‌رسد نباید جهانی شدن را

1. United Nations Development Program (UNDP)
2. G. Graff

برای کشورهای در حال توسعه بدمطلق دانست، بلکه آنچه برای این دسته از کشورها می‌تواند خطرناک تر از خود پدیده جهانی شدن باشد، نحوه برخورد آنها با این موضوع و چگونگی عکس‌العمل آنها می‌باشد. ییمال قوش^۱ می‌گوید: مشکلات کنونی ما به جهانی شدن مربوط نیست بلکه به چگونگی کنترل آن ارتباط دارد (نورانی، ۱۳۷۹).

طرفداران جهانی شدن معتقدند که ادغام هرچه بیشتر اقتصادی موجب تقویت جریان کالا و خدمات و نیز عوامل تولید می‌شود و از این رو موجب ارتقاء رشد اقتصادی و رفاه تمام افراد خواهد شد. این باور وجود دارد که جهانی شدن به تقسیم کار بهتر منجر خواهد شد و به کشورهای در حال توسعه که دارای نیروی کار فراوان هستند اجازه خواهد داد تا در تولید کالاهای کاربر تخصص یابند و کارگران کشورهای توسعه‌یافته می‌توانند با بهره‌وری بیشتری کارها را به انجام برسانند (کومسا، ۱۳۸۱).

آمارهای منتشر شده توسط بانک جهانی نشان می‌دهند که تعداد افراد با درآمد کمتر از ۱/۲۵ دلار در روز (بر اساس برابری قدرت خرید) از سال ۱۹۸۰ به بعد کاهش قابل ملاحظه‌ای یافته است. به طوری که تعداد این افراد از ۱/۹ میلیارد نفر در سال ۱۹۸۱ به ۱/۸ میلیارد نفر در سال ۱۹۹۰ و به حدود ۱/۴ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۵ رسیده است. بیشترین میزان کاهش فقر در آسیای شرقی به ویژه در کشور چین صورت گرفته است، به طوری که در آسیای شرقی تعداد افراد با درآمد کمتر از ۱/۲۵ دلار در روز از ۱۰/۷۱ میلیون نفر در سال ۱۹۸۸ به ۳/۱۶ میلیون نفر در سال ۲۰۰۵ رسیده است. بیشترین میزان این کاهش در کشور چین رخ داده است، به طوری که تعداد این افراد از ۸/۳۵ میلیون نفر در سال ۱۹۸۱ به ۲/۰۸ میلیون نفر در سال ۲۰۰۵ رسیده است که به معنای ۶/۲۷ میلیون نفر فقیر کمتر است.

جدول ۱. تعداد افراد با درآمد کمتر از ۱/۲۵ دلار در روز (بر اساس برابری قدرت خرید)

(میلیون نفر)

ناحیه											
سال											
۲۰۰۵	۲۰۰۲	۱۹۹۹	۱۹۹۶	۱۹۹۳	۱۹۹۰	۱۹۸۷	۱۹۸۴	۱۹۸۱			
۳/۱۶	۵/۰۷	۶/۳۵	۶/۲۲	۸/۴۵	۸/۷۳	۸/۲۲	۹/۴۷	۱۰/۷۱	آسیای شرق و پاسیفیک		
۲/۰۸	۳/۶۳	۴/۴۷	۴/۴۳	۶/۳۳	۶/۸۳	۵/۸۶	۷/۰	۸/۳۵	چین		
۱/۷	۲/۲	۲/۴	۲/۲	۲/۰	۹	۵	۶	۷	اروپا و آسیای مرکزی		
۴/۵	۵/۷	۵/۵	۵/۳	۴/۹۷	۵/۰	۵/۷	۵/۹	۴/۷	آمریکای لاتین و حوزه کارائیب		
۱/۱	۱/۰	۱/۲	۱/۱	۱/۰	۱/۰	۱/۲	۱/۲	۱/۴	آسیای میانه و آفریقای شمالی		
۵/۹۶	۶/۱۶	۵/۸۹	۵/۹۴	۵/۵۹	۵/۷۹	۵/۶۹	۵/۴۸	۵/۴۸	آسیای جنوبی		
۴/۵۶	۴/۶۰	۴/۴۷	۴/۴۲	۴/۴۹	۴/۳۵	۴/۲۸	۴/۱۶	۴/۲۰	هند		
۳/۸۸	۳/۹۰	۳/۸۳	۳/۵۶	۳/۱۷	۲/۹۸	۲/۵۸	۲/۴۲	۲/۱۲	جنوب آفریقا		
۱۳/۷۴	۱۶/۰۱	۱۶/۹۸	۱۶/۵۸	۱۷/۹۹	۱۸/۱۸	۱۷/۷۳	۱۸/۱۴	۱۹/۰۰	کل جهان		

مأخذ: بانک جهانی، گزارش توسعه جهانی (۲۰۰۸).

۳-۲. دیدگاه‌هایی در خصوص تأثیر جهانی شدن بر گسترش فقر و نابرابری

برخی معتقدند جهانی شدن به سود کشورهای ثروتمند و به زیان کشورهای فقیر است. در پایان قرن بیستم ۵ میلیارد نفر از جمعیت ۶ میلیاردی جهان در کشورهای فقیر و کم درآمد به سر خواهند برد. در حالی که ممالک ثروتمند با داشتن حدود ۱۵ درصد از کل جمعیت دنیا کنترل نزدیک به ۸۰ درصد درآمد جهان را در اختیار دارند و کل کشورهای با درآمد کم که قریب به ۶۰ درصد از کل جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند تنها ۳/۶ درصد از کل درآمد جهان را دریافت می‌کنند. کل کشورهای با درآمد کم و متوسط که قریب به ۸۵ درصد جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند نزدیک به ۲۰ درصد از درآمد جهان نسیشان می‌شود (چاووسودویسکی، ۱۳۸۶).

جدول ۲. توزیع درآمدها و جمعیت دنیا در سال ۱۹۹۸

طبقه‌بندی کشورها	جمعیت (میلیون)	درصد سهم از جمعیت کل جهان	درآمد سرانه (دلار آمریکا)	کل درآمد	درصد سهم از درآمد کل جهان
کشورهای کم درآمد	۳۵۱۵	۵۹/۶	۵۲۰	۱۸۲۸	۶/۳
کشورهای میان درآمد	۱۴۹۶	۲۵/۴	۲۹۵۰	۴۴۱۳	۱۵/۳
کشورهای فقیر	۵۰۱۱	۸۵	۱۲۵۰	۶۲۶۴	۲۱/۷
کشورهای صحرای آفریقا	۶۲۸	۱۰/۶	۴۸۰	۳۰۱	۱
کشورهای جنوب آسیا	۱۳۰۵	۲۲/۱	۴۳۰	۵۶۱	۱/۹
کشور چین	۱۲۳۹	۲۱	۷۵۰	۹۲۹	۳/۳
کشور شوروی سابق و اروپای شرقی	۳۹۵	۶/۷	۱۹۶۵	۷۷۶	۲/۷
جمع کل دنیا سوم	۴۶۱۶	۷۸/۳	۱۱۸۰	۵۴۴۷	۱۸/۹
جمع کل کشورهای ثروتمند	۸۸۵	۱۵	۲۵۵۱۰	۲۲۵۷۶	۷۸/۳
OECD	۹۳۲	۱۵/۸	۲۰۸۵۳	۱۹۴۳۵	۶۷/۴
جمع جهانی	۵۸۹۷	۱۰۰	۴۸۹۰	۲۸۸۳۶	۱۰۰

مأخذ: بانک جهانی، گزارش توسعه جهانی (۲۰۰۰-۱۹۹۹)، واشنگن دی -سی.

ولفسن^۱ مدیر عامل بانک جهانی در توصیف فقر و نابرابری در جهان کنونی می‌گوید: ما هنوز در دنیایی زندگی می‌کنیم که درآمد روزانه ۱/۲ میلیارد نفر از مردم کمتر از یک دلار بوده و ۸۰ درصد مردم ۲۰ درصد درآمد جهانی و ۲۰ درصد مردم ۸۰ درصد مجموع درآمدها را در اختیار دارند (عباس، ۱۳۸۱). مری راینسون^۲ کمیسر حقوق بشر سازمان ملل متحد می‌گوید: ما هر روزه شاهد شکاف بیشتر بین مردمان جهان هستیم که در نتیجه آن میلیون‌ها نفر در فقر مفرط و نزاع مستمر زندگی می‌کنند. افزایش محرومیت از طرفی افزایش آگاهی‌های ناشی از جهانی شدن ضرورتی را ایجاد می‌کند که جهانی شدن به عنوان یک فرایند اقتصادی مشمول ملاحظات معنوی و اخلاقی شود و به استانداردها و اصول حقوقی

1. Volfsen
2. M. Robinson

بین‌المللی احترام گذارد (رایسنسون، ۱۳۸۰). "ماری فرانس بو معتقد است: جهانی شدن اقتصاد به سود دارترین کشورها و به ضرر ندارترین کشورها تمام شده است. بنابر آمارهای برنامه توسعه سازمان ملل متحد بین سال‌های (۱۹۶۰-۱۹۹۰) ندارترین کشورها که ۲۰ درصد از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند شاهد کاهش سهم خود در مبادله‌های تجاری از ۴ درصد به کمتر از یک درصد بوده‌اند (فرانس بو، ۱۳۷۵).

بسیاری از کشورهای در حال توسعه با استفاده از سیاست‌های برونو نگر نه تنها موفق به کسب نتایج مطلوب نشدند، بلکه به حاشیه اقتصاد جهانی رانده شدند. در این میان، می‌توان به کشورهای آفریقایی و برخی از کشورهای آمریکای لاتین اشاره کرد. مطالعات صندوق بین‌المللی پول نشان داده است که افزایش تضاد بین ثروت و فقر (دو قطبی شدن) و افزایش ادغام در اقتصاد جهانی به صورت همزمان اتفاق افتاده است. همچنین، این گزارش حاکی از افزایش فقر نسبی به جای فقر مطلق است. البته باید توجه داشت برخی کشورها با بهره‌گیری مناسب از امکانات فراهم شده، موفق شدند به نرخ‌های رشد اقتصادی بالاتری دست یابند و در حال حاضر در زمرة کشورهای تازه صنعتی شده قرار گرفته‌اند. بهترین نمونه این کشورها، بیرهای آسیای جنوب‌شرقی (کره‌جنوبی، تایوان، هنگ‌کنگ و سنگاپور) می‌باشند که علیرغم مشکلات اخیر بازارهای مالی (بحران سال ۱۹۹۷) در ردیف کشورهای پردرآمد قرار گرفته‌اند (IMF، ۱۹۹۷).

براساس گزارش‌های برنامه توسعه سازمان ملل طی سال‌های (۱۹۸۰-۱۹۵۶) درآمد سرانه ۲۰۰ میلیون نفر در جهان کاهش یافته است، در حالی که طی سال‌های (۱۹۹۳-۱۹۸۰) درآمد یک میلیارد نفر کاهش یافته است. همچنین در ۷۰ کشور در حال توسعه متوسط درآمد سرانه کمتر از آن است که در دهه ۱۹۸۰ بود (کاستلز، ۱۹۹۸).

کوربین^۱ معتقد است که در تجربه سه دهه گذشته به طور همزمان شاهد افزایش شدید جهانی شدن، دو قطبی شدن در ادغام اقتصادی و توزیع نامناسب و رو به افزایش ثروت و درآمد بوده‌ایم. به هر حال، بحران فقر و تنگدستی شدید یکی از واقعیت‌های فراروی جهان به ویژه در حال توسعه است و شواهد آماری گویای آن است که پیشرفت‌های جامعه جهانی در مبارزه با این معضل سیار ناچیز بوده است (UNDP، ۲۰۰۲). به اعتقاد مخالفین جهانی شدن اقتصاد آنچه جهانی شده توسعه اقتصادی نیست بلکه فقر است. احترام به حاکمیت ملی کشورهای در حال توسعه نیست، بلکه نقض آن است. تقویت همبستگی میان مردم جهان نیست بلکه تحکیم قانون اعمال زور و تقویت رقابت نابرابر موجود در عرصه بازار است. جهانی شدن اقتصاد به مفهوم افزایش فقر، بحران‌های مالی بین‌المللی، شکاف بین شمال ثروتمند و جنوب محروم است. فیدل کاسترو رئیس جمهوری سابق کوبا در سخنرانی خود در اجلاس جنوب محروم (گروه ۷۷) در خصوص تأثیرات منفی جهانی شدن اقتصاد گفته است: جهانی شدن واقعیتی عینی است و بر این حقیقت

1. Korbin

تأکید دارد که همه ما سرنشینان یک کشتی واحد هستیم و این کشتی همان سیاره‌ای است که همگی ما روی آن زندگی می‌کنیم. لکن سرنشینان این کشتی تحت شرایط بسیار متفاوتی سفر می‌کنند. اقلیت بسیار کوچکی در کاین‌های لوکس و مجهز به تلفن‌های همراه و اینترنت و شبکه‌های ارتباط جهانی سفر می‌کنند. این اقلیت از یک برنامه غذایی غنی، متنوع، فراوان و متعادل به همراه آب فراوان و تمیز استفاده می‌کنند، به وسایل پزشکی پیچیده دسترسی دارند و از امکانات فرهنگی برخوردار می‌باشند. در مقابل، اکثریت عظیمی نیز در شرایطی سفر می‌کنند که یادآور تجارت هولناک بردگان بین آفریقا و آمریکا در تاریخ گذشته مستعمراتی ماست. این پدیده به این معنا است ۸۵ درصد سرنشینان این کشتی که با فشار در انبار کشیف جای داده شده‌اند از گرسنگی، امراض مختلف و درماندگی رنج می‌برند (جعفری، ۱۳۸۰).

۴. نتیجه‌گیری

در این مقاله دیدگاه‌های مختلف در خصوص تأثیر جهانی شدن بر مسئله فقر و نابرابری مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور، ابتدا پدیده جهانی شدن معرفی و سپس عوامل گسترش آن در سال‌های اخیر و همچنین دیدگاه‌های مخالفان و موافقان پدیده جهانی شدن مورد بررسی قرار گرفت. مطالعات و شواهد موجود حاکی از آن است که فرایند جهانی شدن اقتصاد چندان جدید نیست و پس از جنگ جهانی دوم با رشد تجارت جهانی، افزایش تحرک سرمایه در سطح بین‌المللی، بین‌المللی شدن تولید، گسترش مهاجرت نیروی انسانی، تحولات تکنولوژیک، کاهش موانع تجاری و... با سرعت بیشتری در سطح بین‌المللی گسترش می‌یابد.

در خصوص جهانی شدن دیدگاه‌های متضاد وجود دارد. برخی معتقدند که جهانی شدن ارتقاء رشد اقتصادی و رفاه عمومی را به دنبال دارد. در مقابل، عده‌ای معتقدند که جهانی شدن وسیله‌ای برای نفوذ بیشتر امپریالیسم آمریکایی و اروپایی بر کشورهای در حال توسعه می‌باشد و سبب گسترش بیکاری، فقر، پایین آمدن دستمزدها، تخریب محیط‌زیست و... شده است.

یکی از نگرانی‌های عده کشورهای در حال توسعه از فرایند جهانی شدن مسئله فقر و نابرابری می‌باشد. دیدگاه‌های مختلفی در خصوص تأثیر جهانی شدن بر فقر و نابرابری کشورهای جهان سوم ابراز گردیده است. برخی صاحبنظران تأثیر جهانی شدن را برای رفاه اقتصادی اکثریت مردم جهان که فقر را نیز در بر می‌گیرد، مثبت می‌دانند و معتقدند که فقر و عقب‌ماندگی بسیاری از کشورهای در حال توسعه بیش از آنکه متأثر از جهانی شدن باشد نتیجه سیاست‌های داخلی، فساد و سوء مدیریت آنها می‌باشد. این گروه معتقدند که جهانی شدن موجب تقویت جریان کالا و خدمات و نیز عوامل تولید می‌شود و از این رو موجب ارتقاء رشد اقتصادی و رفاه تمام افراد خواهد شد. در مقابل برخی صاحبنظران با تکیه بر آمار و ارقام، جهانی شدن را به

سود کشورهای ثروتمند و به زیان کشورهای فقیر می‌دانند و معتقدند جهانی شدن به مفهوم افزایش فقر، توزیع نامناسب درآمد، بحران‌های مالی بین‌المللی و شکاف بین کشورهای فقیر و غنی می‌باشد. شاید بتوان بین این دو دیدگاه، دیدگاه سومی را نیز در نظر گرفت. بر اساس این دیدگاه، کشورهای در حال توسعه از جهانی شدن هم زیان می‌بینند و هم در مواردی سود می‌برند، زیرا جوهره اصلی پدیده جهانی شدن وابستگی متقابل اقتصادها به یکدیگر است و لذا کشورهای توسعه‌یافته برای اینکه پیشرفت بهتری داشته باشند تمایلی به عقب نگهداشت کشورهای در حال توسعه و قبیر ندارند. به همین دلیل این کشورها تاکنون امتیازاتی را نیز به کشورهای در حال توسعه داده‌اند. از طرفی نمونه‌های موفق بیرهای آسیای جنوب شرقی را نیز نباید فراموش کرد که با توصل به فرایند جهانی شدن هم اکنون در زمرة کشورهای پردرآمد قرار گرفته‌اند.

در هر حال، کشورهای در حال توسعه چه بخواهند و چه نخواهند جهانی شدن اتفاق خواهد افتاد، لذا مسئله‌ای که برای این کشورها اهمیت دارد نحوه برخورد با جهانی شدن است. کشورهای در حال توسعه باید هماهنگ با جهانی شدن پیش روند و با دقت مشخص کنند که چگونه می‌توانند از جهانی شدن استفاده کنند و از آثار منفی آن دور بمانند و یا آن را کاهش دهند.

منابع

- بهکیش، محمد مهدی (۱۳۸۰)، اقتصاد ایران در بستر جهانی شدن، تهران: نشر نی.
- پیران، پرویز (۱۳۷۵)، "نگاهی به مفهوم فقر و فقرزادی"، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره‌های ۱۱-۱۲.
- تارو، لستر (۱۳۷۶)، آینده سرمایه داری، ترجمه عزیز کیاوند، مؤسسه انتشارات آگاه.
- جعفری، اصغر (۱۳۸۰)، "جهانی شدن اقتصاد و جایگاه ایران"، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۲۰، صص ۱۳۹-۱۵۷.
- چاوسودویسکی، مایکل (۱۳۸۶)، جهانی شدن قدر و نظم نوین جهانی، ترجمه خسروشاهی و موسوی، تهران: نشر ثالث.
- راینسون، مری (۱۳۸۰)، "حقوق بشر و اخلاقی کردن جهانی شدن"، روزنامه همشهری، ۱۸ بهمن.
- شاہنده، بهزاد (۱۳۸۲)، "جهانی شدن، گسترش فقر یا فقرزادی؟"، روزنامه ایران ۱۳۸۲/۱/۲۴، ص ۱۳.
- صادقی، پرویز (۱۳۷۹)، "سرشت جهانی شدن و زمینه‌های آن"، مجله بورس، ص ۱۱.
- عباس، ج.علی (۱۳۸۱) دلهره جهانی، نظامی گری یا انسجام در اقتصاد جهانی؟، ترجمه میراحمد امیرشاهی، روزنامه همشهری، ۴ شهریور، ص ۱۱.
- فرانس بو، ماری (۱۳۷۵)، "جهانی شدن بازار"، مجله پیام یونسکو، شماره ۳۱۸.
- قطبی‌ی، محمدعلی (۱۳۸۲)، "جهانی شدن اقتصاد: عوامل، اثرات، واکنش‌های بین‌المللی و راه حل‌ها"، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره‌های ۱۹۴-۱۹۳، صص ۱۵۴-۱۵۹.

- کومسا، آسفا (۱۳۸۱)، جهانی شدن، منطقه‌گردی و تأثیر آن بر کشورهای در حال توسعه، ترجمه اسماعیل مردانی گیوی، نشریه ملی‌رسان، شماره ۵.
- نورانی، سید محمد رضا (۱۳۷۹)، "جهانی شدن کشورهای در حال توسعه و ایران"، اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره‌های ۱۵۵-۱۶۳، صص ۱۵۸-۱۶۳.
- Castells, M. (1998), "The End of the Millennium, the Information Age", *Economy, Society and Culture*, Vol. 3.
- Dunning, J. H. (1995), "What is Wrong and Right with Trade Theory", *International Trade Journal*.
- Espenshade, T. J. (2000), "Heaven's Door", *Population and Development Review*, Vol. 26, No 1.
- Gable, V. (1995), "The Diminished Nation State", *Daedalus*, Vol. 124, PP. 23-45.
- IMF (1997), "World Economic Outlook", May, Washington.
- Korbin, S. J. (1999), "The Architecture of Globalization", Government, Globalization and International Business, Oxford University Press.
- Petras, J. (2000), "China in the Context of Globalization", *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 35, No. 1.
- Seyf, A. (1997), "Globalization and the Crisis in the International Economy", *Global Society*, Vol. 11, No. 3.
- UNCTAD (1996), "Investment, Trade and International Policy Arrangements", World Investment Report, New York and Geneva.
- UNDP (1997), "Human Development Report", Oxford University Press.
- UNDP (2002), "Human Development Report", Oxford University Press.
- World Bank (2008), Poverty Data, a Supplement to World Development Indicators.